

De boer is terug

Landbouwsocioloog Jan Douwe van der Ploeg volgt al dertig jaar de lotgevallen van de boerenstand, van Friesland tot Peru. Hij vindt dat de wereldvoedselvoorziening meer gebaat is bij boeren dan bij multinationals.

Door **DIRK VLASBLOM**
20 DECEMBER 2008

Op de schouw van het witte huis in Wageningen staat een foto van een oudere man met pet. Een stugge, sterke kop. “Dat is grootvader”, zegt Jan Douwe van der Ploeg, als hij het bezoek ziet kijken. “Ik ben geboren in Akkerwoude, een dorp in de noordelijke Friese Wouden. Opa had er een gemengd bedrijf: groenten en zeven, acht koeien. Hij werkte jaren als seizoenarbeider, en op die tochten kwam hij mijn grootmoeder tegen. Ze hadden zeven jaar verkering; de tijd die nodig was om een varken en een koe te kunnen kopen. Ik herinner me nog goed dat ik terugkwam uit Peru, waar ik twee jaar onderzoek had gedaan. Eén van de eerste dingen die hij vroeg was wat daar de deihier was. Dat is Fries voor het dagloon van een landarbeider.”

Van der Ploeg wil niet de indruk wekken dat zijn visie op de landbouw is gekleurd door nostalgie. Toch tekent de anekdote zijn manier van kijken. Voor hem leven boeren in Europa en in ontwikkelingslanden niet in gescheiden werelden. Hij combineert plattelandsociologie en ontwikkelingssociologie en deed onderzoek in Peru, Colombia, Guinee Bissau en Italië. Sinds 1992 is hij hoogleraar rurale sociologie aan de Landbouwuniversiteit van Wageningen.

Dit najaar verscheen zijn boek *The New Peasantries*. Daarin bestrijdt hij dat de boer als economisch personage gedoemd is te verdwijnen, zoals moderniseringstheoretici de afgelopen halve eeuw hebben geprofeteerd. Die modernisering, schrijft hij, is uitgemond in mondiale megabedrijven die de wereld afstruinen op goedkope grondstoffen, die de voedselketens controleren, van zaaigoed tot panklaar product, en meer problemen maken dan oplossen. De boerenstand sterft niet uit, zegt Van der Ploeg, maar groeit in omvang en kan een belangrijke rol spelen bij de oplossing van mondiale vraagstukken als voedselschaarste, armoede en aantasting van het milieu.

MANIEREN

Maar wie is nu eigenlijk boer? Landbouw wordt in de wereld op heel verschillende manieren bedreven. Veertig jaar geleden maakte de Amerikaanse antropoloog Eric Wolf (1923-1999) onderscheid tussen peasants en farmers. Peasants, zei hij, zijn boeren die in de eerste plaats produceren voor de eigen familie. Zij brengen maar een deel van de opbrengst naar de markt, om die dingen te kunnen kopen waarin zij zelf niet voorzien. Ze houden de markt op afstand, want als ze zich daar helemaal op zouden richten, zou dit hun autonomie, hun controle over hulpbronnen, bedreigen. Farmers, schreef Wolf, zijn anders. Dat zijn ondernemers die alleen voor de markt produceren en, met het oog op maximaal rendement, een alternatief gebruik van grond en kapitaal niet schuwen. De farmer zit niet vast aan landbouw, de peasant wel.

“Die tweedeling”, zegt Van der Ploeg, “is nog springlevend, maar vraagt om amendering. Wat Wolf de ‘farmer’ noemde, naar het Amerikaanse ideaalbeeld, wordt sinds de grote moderniseringsgolf van de afgelopen decennia aangeduid als ‘agrarische entrepreneur’ en het bedrijfstype als ‘ondernemerslandbouw’. In de tijd van Eric Wolf dacht men dat die de boerenlandbouw zou verdringen en dat de boer als personage zou verdwijnen. Nu blijkt dat hij absoluut niet verdwenen is; er zijn er meer dan ooit. En dat noopt tot herdefiniëring.

“Peasants produceren wel degelijk voor de markt; en het begrip zelfvoorziening moet worden opgerekt. Dat gaat niet alleen over het voeden van jezelf en je familie, maar ook over het in stand houden van je bedrijf. Neem mest. Die kun je kopen, maar ook zelf produceren. Zaai- en pootgoed kun je aankopen, maar ook zelf vermeerderen. Je kunt bij de bank lenen om vee aan te schaffen, maar je kunt de veestapel ook geleidelijk opbouwen en verbeteren. Het boerenbestaan komt neer op een hardnekkige strijd om autonomie in een omgeving die dat niet gemakkelijk maakt. Door het opbouwen van eigen hulpbronnen, zoals grond, een veestapel en een groentetuin, wordt een boer steeds productiever. Juist deze strijd voor autonomie maakt van de boerenstand een waarborg voor de voedselvoorziening. Als de prijzen dalen, kan een landbouwondernemer stoppen, zijn kapitaal onttrekken aan de landbouw en elders investeren. Die deactivering is overal zichtbaar. Dat dit een gevaar is voor de wereldvoedselvoorziening moge duidelijk zijn.”

Aardappeloogst van kleine boeren in Peru. Foto CIP

In zijn boek onderscheidt Van der Ploeg drie bedrijfstypen: boerenlandbouw, ondernemerslandbouw en kapitalistische landbouw. “Het kapitalistische landbouwbedrijf is de hedendaagse vorm van de oude plantage: één eigenaar, een enorme hoeveelheid grond, veel dieren en een grote schare arbeiders. Dit type bedrijven heeft een tijdlang onder druk gestaan als gevolg van landhervormingen. Maar ze zijn nooit weggeweest en na 1990, toen de neoliberale ordening doorzette en veel landen in het zuiden zich, gedwongen door de Consensus van Washington (VS, IMF, Wereldbank), gingen oriënteren op de agro-export, beleefden ze een comeback. Voorbeelden zijn de grote sojabedrijven in het Amazonegebied en de uitgestrekte veehouderijbedrijven in Midden- en Zuid-Amerika. Er zijn ook nieuwe vormen: bedrijven die voedsel produceren voor de West-Europese markt zoals tuinbouwproducten in Afrika en Zuid-Amerika, kippenvlees in Thailand en varkensvlees in Brazilië. Je ziet dit bedrijfstype ook in Europa, grote ondernemingen met veel werknemers.”

Boerenlandbouw en ondernemerslandbouw vallen allebei in de categorie familiebedrijven, maar dat is de enige overeenkomst. Van der Ploeg: “Ik ben net terug uit Brazilië. Dat land heeft twee ministers voor de agrarische sector. De minister van Landbouw is sterk georiënteerd op de Verenigde Staten en is een exponent van de agribusiness. De minister voor Agrarische Ontwikkeling is er voor de boerenlandbouw. Dat weerspiegelt de twee soorten familiebedrijven. Er zijn er die op 2.000 hectare één gewas verbouwen, soja, en sterk zijn gemechaniseerd. Ze kunnen het bedrijf runnen met het gezin en huren hooguit loonwerkers in van bedrijven die zijn gespecialiseerd in bepaalde machinediensten. Ze werken met veel krediet en zijn zowel aan de input- als aan de outputkant helemaal geïntegreerd in de markt.

“Daarnaast heb je de klassieke boerenbedrijven van zo’n 20 hectare, ook van één boerengezin. Die hebben wat koeien, telen groenten, verbouwen wijn en verwerken een deel van de productie zelf. Ze verwerken hun tomaten tot saus en proberen die lokaal af te zetten. Ze telen vaak ook wat soja, om de varkens en kippen te voeren, en wat graan. Het is, kortom, een sterk

gemengd bedrijf dat zo goed mogelijk wordt afgestemd op het lokale ecosysteem. Het betreft weinig van buiten en probeert te opereren met eigen besparingen.”

Deze boeren komen voor een deel voort uit de Movimento dos Sem Terra, de beweging van landlozen. “De laatste vijftien jaar is in Brazilië zeker een miljoen boerenbedrijven ontstaan. Hun eigenaars zijn stedelingen die zijn weggetrokken uit de favelas (sloppenwijken). Zij gaan het platteland op, bezetten grond, trachten dit te legaliseren via de landhervorming en proberen vervolgens met vallen en opstaan te gaan boeren. Niet iedereen slaagt, maar ongeveer de helft weet een levensvatbaar bedrijf op te bouwen. De klassieke rurale exodus, de trek van het platteland naar de stad, wordt op deze manier omgekeerd. Dat is van groot belang, want de stedelijke economie kan ook in Brazilië niet voorzien in de enorme behoefte aan werk.”

EIEREN

Volgens Van der Ploeg is zijn indeling in bedrijfstypen in de hele wereld bruikbaar. Op speciaal verzoek ordent hij ook de Nederlandse landbouw volgens dit schema. “Zo’n 60 tot 70 procent van de Nederlandse bedrijven kun je beschouwen als een vorm van boerenlandbouw. Dat segment is de laatste vijftien jaar gegroeid. Deels doordat het niet anders kon, omdat men eieren voor zijn geld koos, maar ook uit welbegrepen eigenbelang en met veel verve. Zo’n 20 tot 25 procent is ondernemerslandbouw. Deze marktgerichte familiebedrijven hopen dat die andere 60 tot 70 procent verdwijnt en dat ze die kunnen overnemen om zelf te groeien. De resterende 10 procent is kapitalistische landbouw. Dat zijn deels heel grote ondernemingen in de glastuinbouw, die vaak met zwarte arbeid werken. Voor een deel zijn het intensieve veehouderijbedrijven die een enorme omvang hebben aangenomen, en verder een paar melkveehouderijen en akkerbouwbedrijven die met veel arbeiders van buiten werken.”

De Wageningse hoogleraar heeft een verrassing: de bedrijfscontinuïteit in agrarisch Nederland is het grootst in de boerenlandbouw. “Het drama van de ondernemingen is dat ze vaak zo groot worden dat ze nauwelijks zijn over te nemen. Het zijn grote bedrijven, waarop veel schulden rusten. Wil je die overnemen, dan moet je jezelf nog dieper in de schulden steken. Vaak hebben vader en moeder iets opgebouwd, doordat ze bepaalde kwaliteiten hebben ontwikkeld die hun kinderen niet hebben, want die zijn heel anders opgegroeid. En er is nóg een probleem. Deze bedrijven worden tot hun uiterste grens ontwikkeld, zodat alles op haren en snaren staat. Een oudere ondernemer vertelde me: ‘Wat jonge jongens niet in de gaten hebben, is dat er een moment komt dat je last krijgt van je rug.’ En dan zijn de rapen gaar, want je kunt niet uitvallen.”

Er zijn jonge mensen die het bedrijf van hun ouders wel willen overnemen, maar niet op dezelfde voet willen doorgaan. Van der Ploeg: “Zij zeggen: ‘Ik heb veel respect voor vader en moeder, maar ik verdom het om de rest van mijn leven in die stal te staan.’ Steeds vaker spreiden ze de risico’s: met een boerencamping, door zelf producten te vermarkten, zelf kaas te maken, aan landschapsbeheer te doen. We hebben in zes Europese landen uitgezocht wie boerenbedrijven op die manier verbreden. Die mensen zijn relatief jong en goed opgeleid. En vaak zijn het de vrouwen die de stress van een groeiende schuldenlast beu zijn.”

Grootschalige sojateelt in Curitiba, Brazilië. FOTO AP Farmers work in a soybean field in Curitiba, Brazil, March 3, 2007. The booming prices for Brazilian soy beans, Venezuelan oil and Chilean copper that brought prosperity to Latin America are heading for a bust that

threatens to erode the hard-won gains of its poor and newly emerging middle class. (AP Photo/Rodolfo Buhrer)

De Europese landbouwpolitiek kwam lang neer op stimulering van ondernemerslandbouw. Liefst 80 procent van het EU-budget ging naar de 20 procent rijkste boeren. Van der Ploeg: “Die politiek is op zijn grenzen gestuit. Eerst kreeg je reusachtige overschotten – boter, melk, wijn, olijfolie – en alle schandalen van dien. Wijnplassen werden gedestilleerd en de alcohol werd weer aangelengd tot wijn. Vervolgens kwamen er enorme budgetoverschrijdingen en liep de milieudruk op, onder meer door het mestoverschot. De kwaliteit van het voedsel is niet verbeterd en loopt in een aantal opzichten sterk terug. En de ruimtelijke ordening gaat op steeds meer plaatsen knellen. Het Europese landbouwbeleid wordt nu noodgedwongen herzien. De prijsondersteuning wordt omgebouwd tot een hectarepremie en zal uiteindelijk verdwijnen. Dit betekent dat de politiek-economische basis waarop de ondernemerslandbouw kon floreren weg is. En dat we onze voedselvoorziening mede afhankelijk hebben gemaakt van iets wat de komende jaren uitermate wisselvalig, zo niet wankel zal blijken te zijn.”

IMPERIA

Hoofdthema van ‘The New Peasantries’ is de wereldwijde krachtmeting tussen naar autonomie strevende boeren en de ondernemers- en kapitalistische landbouw, die zijn ingebed in mondiale voedselketens. Van der Ploeg ziet analytische redenen om van ‘imperia’ te spreken. “Het zijn monopolistische of monopoloïde netwerken die gericht zijn op een snelle expansie, en die verloopt via verovering. De neoliberale ordening maakte dit mogelijk. Het aantal overnames is wereldwijd enorm toegenomen. Dit was nooit mogelijk geweest zonder forse kredieten, en die werken door in de huidige kredietcrisis. Imperia zijn, historisch gezien, altijd gekenmerkt door verovering en hiërarchische controle. Dat zijn ook de kenmerken van de grootmachten die nu opereren binnen de voedselindustrie en -distributie.”

Dit imperiale model heeft enorme pretenties, zegt Van der Ploeg. “Het suggereert dat het de hele wereld kan runnen, maar dat strookt niet met de feiten. Maar 15 procent van de totale voedselproductie gaat een staatsgrens over en wordt dus deel van wereldhandel. Toch probeert men de wetmatigheden die daar gelden ook toe te passen op de overige 85 procent, zelfs op de giersttelers van de Afrikaanse savanne, die al blij zijn als ze hun overschot naar de stad kunnen brengen. Dat werkt ontwrichtend.”

De pretentie van efficiëntie wordt niet waargemaakt, vindt hij. “In mijn boek beschrijf ik de ontwikkeling in het noorden van Peru, waar een kapitalistisch bedrijf voor 1 hectare marktgewas – rijst, asperges – water onttrekt aan 5 à 6 hectare boerenlandbouw, die daardoor problemen krijgt. Door deze voedselketens raken problemen wereldwijd vervlochten. Het schaarse water van het woestijngebied langs de Peruaanse kust wordt, verpakt als asperges, geëxporteerd. En er gaat een stroom eiwitten uit de Derde Wereld naar Europa. Nutriënten worden daar onttrokken om hier te worden opgehoopt als mestoverschot.”

Voedselimperia kunnen markten naar hun hand zetten, zegt hij. “Daarop berust een groot deel van hun macht. Ze zetten producentenprijzen onder druk en laten tegelijkertijd consumentenprijzen stijgen. Dat zagen we ook afgelopen jaar toen de landbouwproducten stegen.”

AGRARIËR

Er was een tijd dat een zichzelf respecterende Nederlandse landbouwer geen boer meer wilde heten, want dat was niet modern. Men zocht het in ‘agrariër’ of ‘agrarisch ondernemer’. In de jaren zestig, toen Sicco Mansholt het Europese landbouwbeleid uitstippelde, is op het Nederlandse platteland een grootscheeps cultureel offensief ingezet: men moest moderniseren, afscheid nemen van de oude boerenidentiteit.

Van der Ploeg: “Intussen is ‘boer’ een geuzennaam geworden. Dat zie je in uitingen van de plattelandscultuur. De popgroep Normaal bedient zich geestdriftig van de term. Veel van mijn kennissen op het platteland noemen zich weer graag boer en boerin. Omdat dit wordt geassocieerd met onverzettelijkheid. Die is lang aangezien voor stugge bekrompenheid, maar krijgt nu dappere trekjes.

“Een groot bedrijf kan heel imposant lijken, totdat je aan de achterkant kijkt en een enorme schuldenlast ziet. Men laat zich de kop niet meer gek maken met die schone schijn. Je ziet nu pogingen om het anders te doen, relaties op te bouwen met stedelingen, consumenten en natuurbeschermers, en een nieuwe invulling aan het beroep te geven, met meer afwisseling en vakmanschap.”

LOUISE FRESCO: KLEIN EN GROOT GAAN JUIST GOED SAMEN

The New Peasantries documenteert de onderzoekslijn die Jan Douwe van der Ploeg zijn hele leven met grote creativiteit en doorzettingsvermogen heeft gevolgd: hoe reageren boeren op markten en andersom: hoe (ver)vormt de markt het platteland? Zijn langdurige veldwerk levert boeiende beschouwingen op, helaas af en toe verpakt in weerbarstig sociologisch jargon. In zijn visie staan boeren tegenover entrepreneurs en ‘kapitalisten’, waarbij hij een terugkeer voorspelt – en wenst – naar de nationale boerenlandbouw.

Maar de werkelijkheid is ingewikkelder. Het is niet óf óf maar vooral én én: in een globaliserende wereld is zowel grootschalige productie nodig om de honderden miljoenen stedelingen te voeden, als een kleinschalige landbouw die dichtbij de consument staat. Het een sluit het ander niet uit, en ze kunnen elkaar positief beïnvloeden doordat beide proeftuinen zijn voor nieuwe technieken. Kleinschaligheid is op zich geen garantie voor verstandig omgaan met het land (op kleine oppervlaktes zijn bijvoorbeeld bestrijdingsmiddelen, ook biologische, minder makkelijk te doseren), net zo min als grootschaligheid altijd samenvalt met milieuverniëting (denk maar aan onze Flevopolder).

De nieuwe waardering voor kleinschaligheid en vakmanschap is begrijpelijk en sympathiek, gezien de behoefte aan identiteit, nu uniformiteit en grootschaligheid zo dominant lijken. Dit sluit ook aan bij de veelheid van functies die de landbouw heeft, van productie tot natuur- en waterbeheer (zoals onlangs door de SER is vastgesteld in zijn rapport Waarden van de Landbouw). Tussen het globaal óf lokaal van Van der Ploeg staat immers ook ‘regionaal’: de schaal waarop we de meeste winst kunnen boeken in duurzame technieken, eerlijke handel en betrokken consumenten. Maar op alle schalen blijft de uitdaging hoe we de efficiëntie van landbouw als geheel kunnen verhogen om de toekomstige wereldbevolking te voeden met respect voor arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.

Een scherpe afwijzing van de wereldhandel is daarmee in tegenspraak en onrealistisch. Landbouw is altijd de kunst van het locatiespecifieke en het tijdafhankelijke, en alle landbouw heeft effecten die ver buiten het eigen gebied reiken. Over die boeiende complexiteit is het laatste woord nog lang niet gezegd.

Louise Fresco

Universiteit van Amsterdam

RUDY RABBINGE: GEEN KEUTERBOEREN VERHEERLIJKEN

Met een niet aflatende ijver produceert prof. Jan Douwe van der Ploeg de laatste decennia boeken waarin hij warme pleidooien houdt voor het bevorderen van de boerenlandbouw en het in stand houden van de 'New Peasants'. Een constante in zijn boeken is de ondermijning van de boerenlandbouw door de ontwikkeling van de ondernemers- en de kapitalistische landbouw. Daarmee wordt de harmonie op het platteland doorbroken, duurzame ontwikkeling geweld aangedaan en de niets ontziende kapitalistische bedrijfsstructuur dominant. Een ware dystopie.

Strookt die waarneming met de ontwikkelingen die we wereldwijd waarnemen, vooral in West-Europa? De laatste eeuw wordt gekenmerkt door vijf megatrends: 1. productiviteitsstijging per hectare, per dier, per mensuur, en – tegenintuïtief – per kilo externe inputs als kunstmest en energie. De landbouw is veel productiever geworden en veel schoner, met name de laatste decennia. Met minder mens, minder grond, minder inputs en minder energie kan meer worden geproduceerd door technologische en wetenschappelijke vooruitgang. 2. De productiewijze is veranderd van een ambachtelijke naar een meer op kennis gerichte precisielandbouw, waardoor de verspilling is afgenomen en ecologische methodieken zijn versterkt. 3. Het keten-denken, van de grond tot de mond, is alom geaccepteerd geraakt en daardoor is de ketenomkering van consument via de keten naar de producent steeds belangrijker geworden. 4. Er tellen meer doelen dan alleen productie. Natuur, milieu, landschap, dierenwelzijn en sociale omstandigheden zijn steeds meer voorwaarden geworden voor het recht te produceren, het recht te verkopen en het recht om landbouwkundige activiteiten te bedrijven. 5. De verbinding van voedsel met gezondheid is steeds prominenter geworden.

Die vijf megatrends hebben wereldwijd gevolgen. Het aantal boeren neemt als gevolg van de productiviteitsstijging snel af. In West-Europa is het 3 procent van de beroepsbevolking. In ontwikkelingslanden nog meer dan 50 procent, maar met een snelle afname. De modernisering binnen steeds strakkere maatschappelijke randvoorwaarden voltrekt zich in Nederland en ook elders. In de boeken van Van der Ploeg komen die megatrends niet aan de orde. Hij houdt zich vooral bezig met de zelfvoorzienende landbouw en maakt van de ondernemende landbouw, de moderne boer, een karikatuur. Ook in de mondiale voedselketens is de boer door zijn coöperaties niet onmachtig. De sterke Nederlandse landbouw wordt gedomineerd door boerencoöperaties die de krachtmeting op de wereldmarkt aankunnen als ze goed worden geleid. Met een verheerlijking van een niet meer bestaand bedrijfstype en het koesteren van armoede worden de landbouw en de maatschappelijke vooruitgang niet gediend.

Rudy Rabbinge

Landbouwniversiteit Wageningen

*Een versie van dit artikel verscheen op zaterdag 20 december 2008 in NRC Handelsblad.
Op dit artikel rust auteursrecht van NRC Media BV, respectievelijk van de oorspronkelijke
auteur.*